

JEZSUITÁK 1773 ELŐTT ÉS UTÁN

Tanulmányok a Jézus Társasága feloszlatásának 250.
és Pray György születésének 300. évfordulója alkalmából

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA

DISSERTATIONES

Redigunt
PÁL FODOR, ANTAL MOLNÁR

ELTE Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Budapestini, 2026

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK
ÉRTEKEZÉSEK

Jezsuiták 1773 előtt és után

Tanulmányok a Jézus Társasága
feloszlatajának 250. és Pray György
születésének 300. évfordulója alkalmából

Szerkesztette:

Fazekas István – Siptár Dániel – Tóth Gergely

ELTE | HTK

TÖRTÉNETTUDOMÁNYKUTATÓINTÉZET

ELTE Humántudományok Kutatóközpontja

Történettudományi Kutatóintézet

Budapest, 2026

© A Szerzők, 2026
© Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára,
ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja, 2026

A borító Gottlieb II Heiss (Johann Baptist Bergmüller után):
Jézus Társasága feloszlásának allegóriája című rézkarcának
(Pannonhalmi Főapátsági Múzeum)
felhasználásával készült.

ISBN 978-615-5881-25-1

A rezüméket fordította: Siptár Péter

Szaklektor: Mihalik Béla Vilmos

A mutatókat készítette: Jarmalov Rezső

Kiadja
a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára és
az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Nyomdai előkészítés:
ELTE HTK Történettudományi Kutatóintézet
Tudományos Információs Témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Olvasószerkesztő: Bardi Erzsébet
Borító és tördelés: Zsigmondné Balázs Ildikó
Térkép: Nagy Béla
Nyomdai munka: Fellini Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

TARTALOM

Szerkesztői előszó (<i>Fazekas István – Siptár Dániel – Tóth Gergely</i>)	7
JEZSUITA OKTATÁS A 18. SZÁZADBAN	
KÁDÁR ZSÓFIA – HENRIETA ŽAŽOVÁ: Jezsuita terjeszkedés Nagyszombatban: építkezések, rendtagok, épületek	11
BARTA M. JÁNOS – FAZEKAS ISTVÁN: A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága az 1735/1736-os tanévben	51
KÖKÉNYESI ZSOLT: A jezsuita iskolahálózat magyar főúri tanulói a feloszlítás előtti időszakban (1759–1773)	75
SZÁDOCZKI VERA: <i>Repetitio est mater studiorum</i> . Repetensképzés a 18. századi jezsuitáknál	99
A JÉZUS TÁRSASÁGA FELOSZLATÁSA ELŐTT ÉS UTÁN	
BABARCZI DÓRA: Jezsuiták és kakaó. A Jézus Társasága és a Portugál Birodalom gazdasági konfliktusa a 18. század közepén	123
SIPTÁR DÁNIEL: Az osztrák jezsuita rendtartomány keleti része a feloszlítás előtti években	143
MÓZESSY GERGELY: Exjezsuiták a székesfehérvári egyházmegyében	199
LAKATOS ADÉL: Jezsuita névjegyzékek a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattárában	209
PRAY GYÖRGY, A JEZSUITA ÉS EXJEZSUITA TÖRTÉNÉS	
TÓTH GERGELY: „Kritikai történetírásunk megalapítója”? Vizsgálódások Pray György historikusi munkássága körül	237
VÁSÁRY ISTVÁN: Magyar őstörténet és a kínai rítusvita: Pray versus Desericzky és Cetto	267
BENEI BERNADETT: Pray György és középkori történelmünk kritikus kérdései	283
JARMALOV REZSŐ: Pray György és Gánóczy Antal disputája a váradi püspökség megalapításáról	299
SÁNTA SÁRA: Pray György, a tudós könyvtáros (1774–1790)	319
Személynévmutató	335
Helynévmutató	349
A kötet szerzői	357

Szerkesztői előszó

XIV. Kelemen pápa 1773 nyarán a *Dominus ac Redemptor* kezdetű, július 21-i dátummal ellátott *brevéjével* feloszlatta a Jézus Társaságát. A Magyar Korona országaiban Mária Terézia a magyar királyok tetszvényjoga alapján maga hirdette ki a pápai parancsot, és a Helytartótanácsnak szeptember 20-án adott rendeletével annak végrehajtásáról is rendelkezett. Ugyanennek az évnek az elején töltötte be 50. életévét a rend egyik jeles tagja, Pray György, aki Érsekújváron született 1723. január 11-én, és a felosztatás idején már hat éve a pozsonyi jezsuita kollégiumban szolgált, hivatásos történetírói munkája mellett a könyvtárosi feladatokat is ellátta.

2023-ban tehát kettős évfordulóhoz érkezett a jezsuita rend és a hazai történettársadalom: Pray György születése 300, a Jézus Társasága felosztatása 250 esztendővel korábban történt. Ennek tiszteletére az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára és Levéltára, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont (a mai ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja) Történettudományi Intézete és a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára az Országos Széchényi Könyvtárral közösen 2023. szeptember 28–29-én tudományos konferenciát szervezett *Jezsuita – Pray – Kódex* címmel.

A kétnapos konferencia első napján az ELTE Egyetemi Könyvtár Nagyolvasójában a jezsuiták oktatási tevékenységéről, a Jézus Társasága felosztatásáról és Pray György, a jezsuita tudós munkásságáról hallhattak előadásokat a jelenlévők. A házigazda intézmény jogelődjének, azaz a Budára, majd Pestre költöztetett nagyszombati (korábban jezsuita) egyetem könyvtárának élén a rend felosztatása után, 1777-től kisebb megszakítással 1790-ig, maga Pray György állt. Ez alatt a több mint egy évtized alatt jelentős nyomot hagyott a könyvtár és az egyetem életében, valamint megteremtette a könyvtár kéziratgyűjteményének alapjait is. A róla elnevezett 12. századi kódex (*sacramentarium*) ma az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében található, amely a konferencia második napi programjának adott otthont, ennek előadásai a Pray-kódex, a *Hallotti beszéd*, a latin (liturgikus) nyelv és népnyelv témaköreiben hangzottak el.

Jelen kötet az első nap előadásai legtovábbjének írott változatát tartalmazza. A konferenciához hasonlóan – ahogy zárszavában Molnár Antal, a Történettudományi Kutatóintézet igazgatója kiemelte – úgy törekszik bemutatni a kurzens 18. századi kutatásokat, hogy egyben különböző kutatóműhelyek bemutatkozására is alkalmat ad. A kötet első részének nagy hányadát az ELTE *Kato-*

likus iskoláztatás a kora újkori Nyugat-Magyarországon kutatócsoport tagjainak friss eredményei töltik meg, körüljárva a rend magyarországi működésében kulcsfontosságú szerepet betöltő nagyszombati kollégium épületállományának gyarapodását, intézményeinek alakulását, elemezve az itteni gimnáziumban az 1735/1736-os tanév során tanuló diákság összetételét. Átfogó képet kapunk a felosztatás előtti évtizedekben (1759–1773) a jezsuita iskolahálózatban tanuló főúri tanulókról is, míg a blokk utolsó tanulmánya a jezsuita tanárképzés, az úgynevezett repetensképzés intézményével foglalkozik.

A második rész egy intézményes keretek nélküli, kialakulóban lévő kutatói körhöz kapcsolódik, amely az elmúlt években a jezsuita levéltár körül szerveződve rendtörténettel és jezsuita forrásokkal foglalkozik. 2023. április 21-én *Felosztatásuk által is szolgáltak* címmel műhelykonferenciát rendeztek, melynek célja annak feltérképezése volt, hogy a felosztatás során sokfelé szétszóródott 18. századi jezsuita levéltári anyagból mit őriznek az egyes egyházi gyűjtemények a Kárpát-medencében. A jelen kötetben szereplő írásai a felosztatáshoz vezető, illetve azt megelőző hazai és dél-amerikai folyamatok feltérképezése mellett a volt jezsuiták tevékenységét mutatják be, amely paradox módon a korábbiaknál szélesebb körben hozott gyümölcsöt 1773 után, mivel a páterek a rendi keretek közül kikerülve a 18. század végén olyan helyszínekre és egyházi munkakörökbe, hivatalokba is eljutottak, ahová másként nem sikerült volna.

Kiváló példa erre a harmadik rész „főszereplőjének”, Pray Györgynek a munkássága is. A róla itt olvasható legtöbb tanulmányt az ELTE HTK Történettudományi Kutatóintézet keretei között működő, a 17–18. századi latin nyelvű tudományos irodalom kutatására hivatott Bél Mátyás Neolatin Műhely tagjai jegyzik. Írásaikból kiderül, hogy a napjaink történetírására jellemző problémátlátás, forráskezelés, vitakultúra, diskurzus gyökerei egészen a 18. századi historikusainkig vezethetők vissza. Ha nem is Pray György volt eme század kritikai szemléletű, sok tekintetben már modernnek ható történettudományának az első hazai képviselője, életművét a honi 18. századi *eruditus* történetírás egyik csúcspontjának tekinthetjük. *Annaleseivel* s egyéb műveivel a jeles jezsuita szerző korszakváltást hozott a magyar őstörténet, a magyar középkor és bár kisebb mértékben, de a magyarországi egyháztörténet kutatásában is: a következő történetgenerációk már jelentős részben az általa meghatározott új utakon haladtak tovább. A tanulmányok szerzői ezt a gazdag életművet – egy tanulmány pedig Pray könyvtárigazgatói működését – mutatják be, kiemelve a neves történész maradandó eredményeit, de nem hallgatva el tévedéseit és elfogultságát sem.

A kötet szerkesztői ezúton fejezik ki köszönetüket mindenkinek, aki a kötet létrehozásában közreműködött, különösen az anyagi támogatást nyújtó Nemzeti Kulturális Alapnak, valamint az ELTE HTK Történettudományi Kutatóintézet Tudományos Információs Osztályának és munkatársainak, akik szakmai segítségükkel és munkájukkal kialakították a kötet külső megjelenését.

Budapest, 2025. november 27.